

Prísliby a úskalí symetrie: sociální vědy v zemi za zrcadlem

Luděk Brož a Tereza Stöckelová

„Dokonalá symetrie mezi rozebráním [Berlínské] zdi hanby a koncem bezmezného Přírody je neviditelná jen pro bohaté západní demokracie. Socialismus v různých svých podobách zničil své národy i ekosystémy zatímco mocnosti Severu a Západu byly schopné zachovat své národy i část svého venkova skrze zničení zbytku světa a přivedení jeho národů k servilní chudobě. Odtud dvojitá tragédie: bývalé socialistické společnosti si myslí, že mohou oba své problémy vyřešit napodobením Západu; Západ se domnívá, že oběma problémům utekl a věří, že má ponaučení pro ostatní dokonce i ve chvíli, kdy nechává Zemi a její obyvatele zemřít. Západ se považuje za jediného majitele chytrého triku, který mu umožní vyhrávat do nekonečna, a zatím už zřejmě všechno prohrál.“

Bruno Latour (1993: 9)

Abstract: Given the prominence of Bruno Latour's work in contemporary social scientific thinking we observe that his call for "symmetrical anthropology" (1991) generated comparatively little following. The aim of this article (and the special issue as a whole) is to re-introduce "symmetrical anthropology" in the Czech social scientific milieu as a research programme worth pursuing. Contrary to accusations of Latour's work, and Actor-Network Theory more generally, of political naïveté, if not conservatism, we understand symmetrical anthropology as a challenging incentive to study our world of multiple asymmetries: social, economic, geopolitical, biological, communicational. The challenge is simultaneously analytical, conceptual and methodological just as it is political and ethical. We start our proposal by introducing the genealogy of the notion of symmetry in social sciences from science studies to symmetrical archaeology. Then we map out what we see as conceptually kin current trends in social sciences such as the advent of material culture studies, recent flourishing of multi-species ethnography or the so-called "ontological turn". In this context we explain why we find comfort in the comparatively humble and seemingly outdated label of "symmetrical anthropology". In the next section, we open the question of research ethics in methodologically symmetrical approaches, drawing on works that offer an alternative to the Kantian paradigm of ethics. Finally, we discuss whether symmetrical approaches form an apolitical body of scholarship, as many critiques argue, or rather open up new horizons of social engagement and critique in social sciences. We round up our argument by introducing empirical symmetrical studies collected in this special issue.

Keywords: symmetrical anthropology, symmetrical archaeology, Bruno Latour, non-human research ethics, Actor-Network Theory

Úvod do symetrie

Žijeme ve světě mnoha asymetrií. Sociálních, ekonomických, geopolitických, biologických, komunikačních.¹ Výzva symetrické antropologie, jak jí rozumíme a rozvíjíme v tomto speciálním čísle, směřuje k tomu, jak tyto asymetrie zkoumat. Je to zároveň výzva analytická, konceptuální a metodologická, ale také politická a etická. Symetrická antropologie přitom není žádnou horkou novinkou, explicitně toto sousloví použil Bruno Latour (1991) již před více než dvaceti lety a sám jej, ovšem ne svůj program, v podstatě opustil (Latour 2005: 76). Jak rozebíráme podrobněji níže, symetrická antropologie se ani nikdy nestala populárním termínem. Cílem tohoto článku je vysvětlit, proč se k symetrické antropologii spolu s autory tří empirických statí a jedné výzkumné zprávy, které tvoří základ tohoto monotematického čísla, hlásíme a proč má podle nás smysl dále ji rozvíjet.

Na české akademické půdě máme přitom na co navazovat, neboť v tomto prostoru mají metodologicky symetrické sociálněvědní přístupy dlouholetého neúnavného proponenta, který ne náhodou byl i naším učitelem a školitelem, Zdeňka Konopáska (viz např. Konopásek 2001; Konopásek and Paleček 2006, 2011). Jeho dílo v tomto článku zdánlivě opomíjíme, ale to jen proto, že mu na jiném místě tohoto speciálního čísla dáváme hlas zásadnějším způsobem, v podobě rozhovoru (k němuž i zde na řadě míst odkazujeme). Jsme si vědomi i práce dalších výzkumníků a výzkumníků, kteří v česko-slovenském jazykovém prostoru se symetrií a dalšími blízkými koncepty pracují, jako jsou Milan Fujda (2013), Martin Paleček (Paleček and Risjord 2013), Jan Paleček (Konopásek and Paleček 2006, 2010, 2011) či Marco Stella, Karolína Pauknerová a Petr Gibas (Gibas et al. 2011), z nichž poslední dva jmenovaní přispěli do tohoto čísla recenzemi.

V tomto kontextu jsou ambice této statí následující. V prvním oddíle načrtne podle nás nejvýznamnější momenty v genealogii pojmu symetrie v sociálních vědách. Hlavní pozornost přitom budeme věnovat vývoji pojmu symetrie ve studiích vědy a technologií a rozvoji „symetrické archeologie“. V druhém oddíle představíme trendy v soudobé sociálněvědní teorii, které považujeme z různých důvodů za blízké našemu pojetí pojmu symetrie. Jedná se zejména o tzv. ontologický obrat v sociální antropologii, studia materiální kultury či rozvoj „mezidruhové etnografie“. Ve třetím oddíle otevřeme otázku výzkumné etiky v symetrickém přístupu, zejména možnosti chápání etiky, které nejsou determinovány klasickým kantianským pojetím. Ve čtvrtém oddíle se zamyslíme nad tím, zda symetrické přístupy vedou k apolitičnosti nebo naopak otevírají nové možnosti arti-

---

1 Děkujeme Martinu Fottovi, Jaroslavu Klepalovi, Tereze Virtové, jakož i dvěma anonymním recenzentům za konstruktivně kritické, a proto nesmírně cenné připomínky. Práce autorů na tomto článku byla umožněna laskavou podporou Grantové Agentury ČR. V případě Ludka Brože v rámci grantu č. 13-06860P, v případě Terezy Stöckelové v rámci grantu č. 15-16452S.

kulace politiky a sociální kritiky, popřípadě nové podoby vztahu sociálních věd ke světu. Na závěr stručně představíme texty tvořící toto monotematické číslo.

I. Genealogie

Projekt „symetrické antropologie“ ani zájem o něj není, v rozporu se svým označením, zakotven primárně v antropologii. Skutečně důležitou roli sehrála symetrie jako metodologický koncept pouze na poli studií vědy a technologií (STS), zahrnujících konglomerát oborových přístupů ze sociologie, antropologie, filozofie a historie vědy. Podle Dicka Pelse (1996: 278) bychom dokonce mohli celou historii zájmu o vědu rozvíjeného STS převyprávět v termínech postupně se rozšiřujícího a radikalizujícího principu symetrie, který v STS explicitně definoval a etabloval David Bloor (1991 [1976]). Bloor poukázal na to, že klasická sociologie vědy (reprezentovaná například Robertem Mertonem 1973) vysvětlovala chyby, neúspěchy a omyly sociálně, tj. za pomoci sociologických kategorií, zatímco úspěchy, čili vědeckou pravdu, považovala za rozumějící si „samu sebou“, za „sebe sama se vysvětlující“ (*self-explanatory*). Bloor v reakci navrhl tzv. „silný program“ (*Strong Programme*), jehož zavedením chtěl přiblížit sociologii (vědy) ostatním vědeckým disciplínám (Bloor 1991: 7; viz též rozhovor s Konopáskem v tomto čísle časopisu *Cargo*). Tento program sestával ze čtyř zásad. Vysvětlení produkovaná sociologií vědy měla napříště být: 1) kauzální, 2) nestranná, 3) symetrická a 4) reflexivní.

Symetrie je podle nás, bez ohledu na názvosloví, konstitutivní hned pro tři ze čtyř Bloorových principů. *Nestrannost* předpokládá, že předmětem sociologického vysvětlování by měly být pravda i omyl, racionalita i iracionalita či úspěch i neúspěch. V tomto ohledu by s nimi sociologie měla zacházet symetricky a neuchylovat se k chápání ani jedné ze stran těchto dichotomií jako „sebevysvětlující“. Jak říká Bloor, fyziologie „vysvětluje fungování organismu ve zdraví i nemoci, cílem mechaniky je pochopit stroje, které pracují, i ty, které selhaly, mosty, které stojí, i ty, které spadly“ a sociologie vědy se v tomto ohledu má chovat stejně (1991: 5). Produkovaná vysvětlení by měla být *symetrická* také ve smyslu explanačního stylu. Stejně mechanizmy by měly vysvětlovat přesvědčení informantů bez ohledu na to, zda je zkoumající chápe jako pravdivá či mylná. Konečně i požadavek *reflexivity* je variací na téma symetrie, protože pod ní Bloor rozumí uplatnění silného programu na sociologii samu. Reflexivita tak staví na symetrii mezi studovaným a studujícím, které se nacházejí na týchž ontologických i epistemologických úrovních a mají se proto podřizovat stejným principům.

Bloorův program později označil Latour (1993: 91–95) za „první princip symetrie“. Zatímco asymetrická vysvětlení předbloorovské sociologie vědy prezentovala pravdu jako shodu s přirozenou či přírodní skutečností (*natural reality*) a omyl jako výsledek působení sociálních kategorií či zájmů, Bloorův silný program apli-

koval stejná, na společnosti založená vysvětlení symetricky na vědeckou pravdu i omyl. Podle Latoura tak ale reprodukoval asymetrii ve vysvětlující kategorii, tedy mezi přírodou a společností. Zatímco na přírodu se Bloor dívá konstruktivisticky, společnost naturalizuje. Latour naopak tvrdí, že je třeba sledovat současné vytváření a stabilizaci přírody i společnosti, nebo přesněji řečeno „přírod-společnosti“ (*natures-cultures*), a zároveň procesy a mechanismy jejich vzájemného vyčišťování (Latour 1993: 95). Latour proto užívá pojem svého blízkého kolegy Michela Callona (1986) a navrhuje usilovat o „zobecněnou symetrii“ (*generalized symmetry*). Ta přistupuje ke stabilizované a vzájemně očištěné přírodě a společnosti jako k tomu, co má být vysvětleno. Předmětem empirického studia se tak stávají „kvazi-objekty“, přičemž cílem je popsat a pochopit, jak se tyto skutečnosti stabilizují buď jako objekty, nebo jako subjekty, součásti domény přírody nebo společnosti, popřípadě reality nebo reprezentace. Pro tento výzkumný směr se v rámci STS ujal název *actor-network theory* – „teorie aktérských sítí“, nebo, jak je v češtině méně vhodně zavedeno, „teorie sítí aktérů“, zkráceně ANT.²

Jakkoli by mohlo předchozí líčení vytvářet představu lineární a obecně akceptované symetrizace v STS, opak je pravdou. Bloorovo pojetí symetrie a zobecněná symetrie Callona a Latoura na sebe sice navazují, ale jsou také v mnoha ohledech protichůdné, žijí paralelně vedle sebe a rozdíl mezi nimi se stal předmětem ostrých sporů. Sám Bloor nebyl metamorfózou svého „silného programu“, který nadále rozvíjí (viz např. Bloor 2011), nadšen. Latourovi vyčetl komolení silného programu sociologie vědy tím, že mu podsouvá snahu vysvětlovat přírodu pomocí společnosti. Silný program podle něj neusiluje o vysvětlení přírody, nýbrž sdílených představ (*beliefs*) o přírodě (Bloor 1999: 87). To je rozdíl, který podle Bloora Latour nejen není schopen vidět v „silném programu“, ale systematicky jej ignoruje i ve své koncepci. Není divu, doplňuje Bloor, protože rozdíl mezi reprezentovaným a reprezentujícím je varianta dichotomie mezi objektem a subjektem, kterou Latour paušálně odmítá. Latourova kritika „silného programu“ se tak odvíjí od ignorování toho, že je tento program součástí širší „naturalistic and causal enterprise“³, která vidí společnost jako součást přírody (Bloor 1999: 87). Bloor zkrátka vyčítá Latourovi údajnou představu o možnosti rozvinout analytickou pozici prostou vstupních (ontologických) předpokladů (Bloor 1999: 92).

Takové nařčení Latour odmítá. Poukazuje na to, že v konkrétní studii nelze předmět zájmu učinit z každého pojmu. Některé koncepty jsou v daném případě objektem a jiné nástrojem vysvětlení. Jde ovšem o to činit takové dělení vždy zno-

2 Zavedený český překlad teorie sítí aktérů vede někdy k nedorozumění, že ANT hovoří o sítích složených z aktérů, což reprodukuje bipolární mikro-makro představy o povaze skutečnosti. ANT naopak rozvíjí koncept hybridní sítě-aktéra s podvojnou ontologií.

3 Na tomto místě se sluší připomenout první ze čtyř zásad Bloorova silného programu, a totiž požadavek kauzality předkládaných vysvětlení. Právě tento požadavek, který jsme jako jediný neoznačili za formu symetrie, ANT nepřejala, ale explicitně odmítla.

vu nesamozřejmým, „distribuuovat témata a zdroje maximálně inteligentním a produktivním způsobem“ a „pohybovat se rychle a měnit uchopení dostatečně často, aby se strategický záměr dařilo udržet v průběhu mnoha empirických kroků“ (Latour 1999a: 122).⁴ Bloor se podle Latoura neumí vyrovnat s tím, že se křečovité neměnné výchozí předpoklady „silného programu“ staly vysvětlovaným předmětem zájmu v perspektivě zobecněné symetrie.

Zobecněná symetrie vyvolala i další negativní reakce. Jedna z důležitých kritických debat známá jako „*epistemological chicken debate*“ se odehrála na počátku devadesátých let mezi Bathskou a Pařížskou školou sociologie vědy (viz zejména stati v Pickering 1992). Otevřeli ji Harry Collins a Steven Yearley (1992), když popsali vývoj části sociologie vědy jako dětskou hru, ve které kdo uhne z cesty první, je zbabělec (*chicken*). Tato hra, ve které podle nich nejdále došli právě představitelé pařížské školy, ovšem vede pouze k sebezničující eskalaci relativistického skepticismu. V tomto směru je jejich diagnóza podobná pohledu Pelse (1996: 278), který zobecněnou symetrii označil za nejodvážnější koncepci symetrie ve studiích vědy počátku devadesátých let. Takovou charakteristiku ovšem ani on nemyslel jako kompliment, ale spíše jako ilustraci svého argumentu o procesu symetrizace v STS. Atraktivita rétoriky symetrie spočívá podle něj v tom, že je radikální metodicky, tj. nabízí radikalismus, který je neomezeně reprodukovatelný (1996: 279), protože každá docílená symetrie je odsouzena k tomu, aby byla odhalena jako asymetrie. Pels tak vykreslil étos symetrie téměř jako variantu „permanentní revoluce“ Lva Trockého (srovnej Collins a Yearley 1992: 308). Ačkoli svůj argument ilustroval na příkladu řady prací ve vědních studiích, jako predikce budoucího vývoje disciplíny jeho formalistická diagnóza selhává. Nezdá se nám, že by zobecněnou symetrii v rychlém sledu nahradila nějaká jiná, ještě radikálnější symetrická doktrína. Spíše lze pozorovat, že impulsu symetrizace došel v rámci studií vědy na přelomu osmdesátých a devadesátých let dech. Sám termín „symetrie“ se při „překladu“ agendy vědních studií do dalších sociálních věd, včetně antropologie, spíše vytratil. A to doslova. Latourova kniha *Nikdy jsme nebyli moderní*, která v propagaci vědních studií sehrála klíčovou úlohu, nese podtitul „esej o symetrické antropologii“ pouze ve své původní, francouzské verzi (Latour 1991).

Zobecněná symetrie na rozdíl od jiných Latourových konceptů nezafungovala jako, slovy Zdeňka Konopáška (viz rozhovor v tomto čísle časopisu *Cargo*), „pojmová rachejtle“. Zatímco „hybridy“, „černé skříňky“ (*black-boxy*), „kvazi-objekty“ či „non-humans“ zažívaly léta slávy napříč sociálními vědami, které je často i k neolibosti otců zakladatelů ANT změnilo k nepoznání, zobecněná symetrie figurovala spíše implicitně, jako pozadí prací inspirovaných studií vědy netriviálně a neprvo-

4 „*distribute topics and resources in the most intelligent and fecund way—and, I would add, to move fast and to change tack often enough to maintain the strategic aim through many empirical moves*“

plánově.⁵ Přímo v antropologii vystupovala sice (zobecněná) symetrie či symmetrická antropologie v posledních dvaceti letech v celé řadě kontextů v podobě odkazů, deklarací, (sebe-)vymezení (viz např. Nothnagel 1996), pravdou ale je, že žádná kritická masa prací, která by zakládala symetrickou antropologii jako výzkumný program, ke kterému by se antropologové chtěli hlásit, shromážděna nebyla. Pohnávající impuls symetrie ovšem adoptoval jiný obor – archeologie.

Podle Kristiana Kristiansena (2014) prochází současná archeologie zásadní transformací. Efekt aplikace nových metod jako rekonstrukce prehistorické DNA, práce s „velkými daty“ či kvantitativního modelování je srovnatelný s revolucí, kterou přinesla radiokarbonová datace v 50. letech 20. století. V důsledku se potichu zborčil dosud dominantní postprocesuální interpretační rámec a archeologie se nachází v momentu „teoretického a metodologického experimentování a reorientace“ (Kristiansen 2014: 14). V tomto klimatu začala malá, ale publikačně aktivní skupina archeologů rozvíjet teoreticko-metodologický rámec pod názvem „symetrická archeologie“ (viz např. Olsen 2007; Shanks 2007; Witmore 2007).⁶ Svoje snažení tito archeologové zasazují do v současnosti módního zájmu o věci a materialitu v sociálněvědní teorii (viz následující podkapitola), a všímají si přitom, že archeologii a její dědictví tento trend zvláštním způsobem ignoruje. Symetričtí archeologové naopak tvrdí, že sociální vědy si v „materiálním obratu“ osvojují v podstatě archeologickou citlivost a archeologie sama k nim může výrazně a originálně přispět, pokud ovšem i na úrovni teorie bude tím, čím ve sféře praxe vždy byla – „disciplínou věcí“ (Olsen et al. 2012). Tato agenda symetrické archeologie přitom přímo vychází ze zobecněné symetrie Latoura a Callona.

Na rozdíl od těch, kteří současná vědní studia a především ANT vnímají jako útok na ten který obor či na vědu jako celek (k tomu viz Latour 2002a), vzali protagonisté symetrické archeologie naopak perspektivu ANT jako pozitivní impuls ke znovu promyšlení archeologie jako disciplíny.⁷ Christopher Witmore (2007) předkládá v manifestu symetrické archeologie popis archeologické praxe silně inspirovaný ANT. Ukazuje, jak a komu je v archeologii připisováno intencionální jednání a moc (podobně jako Law 1997), či jak fungují mechanismy vědecké reprezentace (podobně jako Latour 1995). Takový popis je pak odrazovým můstkem pro formulování programu symetrické archeologie, jejímž cílem nutně není měnit v disciplíně zavedené praktiky nakládání s věcmi, ale spíše to, jak se těmto praktikám

---

5 Na myslí máme například „antropologii přírody“ Philipa Descoly. Jsme si ale vědomi, že intelektuální výměna a inspirace mezi ním a Latourem je obousměrná.

6 Viz též recenze Karolíny Pauknerové v tomto čísle časopisu nebo stránku fóra symetrické archeologie <http://humanitieslab.stanford.edu/23/Home>.

7 Je přitom zajímavé si povšimnout, že na rozdíl od antropologie nefigurovala archeologie v takto chápaných vědních studiích v podstatě nikdy ani jako přiznaná inspirace, ani jako předmět zájmu.

rozumí. Jde o to nedělit v rámci archeologického teoretizování propletenec lidí, artefaktů, přístrojů, nástrojů, časovosti a materialit, který tvoří archeologickou praxi, na úhledné a předem dané kategorie přírody a společnosti, přírodních věd a humanitních věd, dat a interpretace, minulosti a přítomnosti, vykopávek a jejich kontextu. Tyto kategorie nemají být chápány jako výchozí ontologická mřížka, ale jako výsledek vztahů specifických entit světa (*entities of the world*) (Witmore 2007: 549). Poselství symetrické archeologie pak Witmore (2007: 549) charakterizuje šesti slogany:

- archeologie začíná od směsí, nikoli bifurkací;
- vždy existuje pluralita *agencies*, ať už lidských či nikoliv;
- chápání je víc než význam (*meaning*);
- změnu tvoří měnící se vztahy mezi entitami, nikoli revoluční události v rámci lineární časovosti;
- minulost není výhradně minulostí;
- lidství počíná s věcmi.

Právě věci jsou pro symetrické archeology hlavním předmětem rehabilitace, ontologického promyšlení. Archeologie se nadále nemá za pozornost k věcem stydět, omlouvat ji deklaracemi, že „ve skutečnosti“ zkoumá lidi, kultury, společnosti, významy... Strach z osočení z fetišismu, který za podobnými deklaracemi stojí, pramení z toho, že archeologie, včetně deklarativně odlišné archeologie postprocesuální, chápe významy, hodnoty a přesvědčení jako „zamčené v exkluzivní oblasti, do které materiální věci zprostředkují přístup, ale samy v ní nesídlí“ (Olsen et al. 2012: 11). Symetrická archeologie naopak v intencích a termínech ANT chápe věci jako plnohodnotné prostředníky (*mediators*), nikoli zprostředkovatele (*intermediaries*). To, co věci „prostředkují“, je jimi spoluutvářeno, nikoli mechanicky přemístováno, což vede ke zdánlivě triviálnímu připomenutí, které ale často bývá vytknuto před závorku archeologické teorie: „Archeologie neobjevuje minulost takovou, jaká byla; archeologové pracují s tím, co povstalo z toho, co bylo; s tím, co bylo i je stáváním se“ (Olsen et al. 2012: 8–9).⁸ Oddělení minulosti od přítomnosti jasnou demarkační linií nechápe symetrická archeologie jako ontologický výchozí bod, ale jako výsledek archeologické práce. Minulost je vždy výsledkem praktik, které přímo závisí na „tom, co jsou věci ochotné sdílet o svých předešlých vztazích v současnosti“ (Olsen et al. 2012: 9).⁹

Představitelé symetrické archeologie tedy usilují o analytické vyvažování různých entit, pod kterým rozumí „popření předpokládaných privilegií“, ale zároveň se jasně ohrazují proti chápání své snahy jako odmítnutí rozlišovat, jako deklaraci

8 *Archaeology does not discover the past as it was; archaeologists work with what has become of what was; what was, as it is, always becoming.*

9 *...what things are willing to share regarding their prior involvements in the present.*“

nediferencovaného světa (*undifferentiated world*) (Witmore 2007: 547). Entity tvořící svět podle nich naopak vykazují extrémní různorodost v modech bytí. Výzvou symetrické archeologie je neuchopovat tuto rozmanitost skrze „vládnoucí ontologický režim dualit a negativit“. Diverzita módů existence vychází z rozdílů, které nejsou založeny na opozicích, ale jsou naopak „relativní a usnadňují spolupráci, delegování a směnu“ (Olsen et al. 2012: 16).

Symetřičtí archeologové přitom aplikují princip symetrie i v promyšlení relací ontologie. Olsen a spol. odmítají ontologickou prioritu vztahů. Vztahy i entity podle nich stojí na stejných základech a má s nimi být zacházeno symetricky. Argumentují, že věci působí (*act on*) na další entity „nejen proto, že jsou propojeny, ale také pro své vlastní inherentní vlastnosti“ (Olsen et al. 2012: 16). Jejich schopnost ovlivnit či jednat podle nich nemůže být redukována na nevyhnutelné propojení lidí a věcí, ale je „založená v jejich věcných (*thingly*) kvalitách“ (Olsen et al. 2012: 16). Symetrická archeologie považuje za svůj důležitý rys „útek z pasti redukování věcí na jejich vztahy či naopak jejich vnitřní kvality“ (Olsen et al. 2012: 16) a inspiraci pro konceptuální řešení hledá například ve filozofii Manuela DeLandy (2006) a jeho rozlišení mezi vlastnostmi (*properties*) a schopnostmi (*capacities*), z nichž první jsou dané a definovatelné aspekty každé entity, zatímco druhé nepředvídatelné, protože konstituované v interakci s jinými entitami. Symetrická archeologie tak sdílí skepticismus Grahama Harmana, podle kterého je možné, že „relační teorie už splnila svou misi a v současnosti nás zatěžuje svou jednostranností“ (Harman 2002: 24).

Olsenův pokus o ontologickou symetrizaci vztahů a entit vidíme na jednu stranu jako nebezpečný, protože otevírá analytické dveře pro návrat binární logiky v podobě (esenciálních) vlastností a (vztahových) schopností. Na druhou stranu jej lze ale spolu s Pelsem (1996) interpretovat jako další kapitolu v sekvenci radikalizujících se symetrických doktrín, která reaguje na ohočení a maistreamizaci vztahové analýzy a v zásadě *esencializaci* vztahové ontologie, tak jak se to stalo s pojmem sítě (Law 2004). Takto praktikovaná, představovala by svěží provokaci analytického slovníku (viz např. Fowler and Harris 2015).

Z této stručné a nutně selektivní genealogie konceptu symetrie v sociálněvědní teorii a metodologii je zjevné, že „symetrie“ hraničí a prolíná se s celou řadou jiných konceptů a trendů. Některé z nich uvedeme a se symetrií usouvztažíme v následujícím oddíle.

II. Spříznění symetrií

Jak už jsme naznačili v úvodu, pojem symetrie není jediný, který jsme mohli jako ústřední a rámuující ke sledování svého zájmu využít. Pro naši volbu máme však, domníváme se, dobré důvody, které vysvětlíme v této části spolu s tím, jak zároveň zmapujeme sousední konceptuální krajinu.

Prvním pojmem, který hraničí se „symetrií“, jak ji chápeme v tomto monotematickém čísle, je „ontologie“, resp. „ontologický obrat“. Tento slovník, který se v sociálních vědách včetně antropologie v posledních letech prosadili (Savage minds 2013; Somatosphere 2014; Cultural Anthropology 2014), reaguje na vývoj mainstreamu konstruktivistické analýzy, který se ustálil v devadesátých letech 20. století na defenzivní pozici: z radikální teze o sociální konstruovanosti reality zbylo soustředění na to, jak sociální (ve smyslu lidí) aktéři rozumějí skutečnosti, jak ji vidí a interpretují a jaké jí „připisují významy“, tedy jak konstruují „sociální realitu“ jakési sekundární povahy.¹⁰ Skutečnost sama přitom zůstávala uzávorkovaná mimo sociálněvědní analýzu. Tak jak to v případě posttraumatické stresové poruchy ukazuje Klepal (2015), materiální a biologická existence nemoci (či jiné skutečnosti), kterou nelze vysvětlit v úzkém smyslu slova sociálně, je takovou analýzou odsouzena k nerelevanci a zároveň posilována jako singulární a v konečném efektu neproblematicky skutečná. Příklon k ontologii nabádá naopak výzkumníky k otevření černých skříněk stabilizovaných singulárních skutečností všeho druhu, zdůrazňuje *symetrické* a *souměřitelné* analytické zacházení s různorodými realitami. Tento přístup není přitom pouze analytickou volbou, ale promítá se již do způsobu provádění terénního výzkumu a vytváření dat. Sociální konstruktivisté se ve svých studiích často opírají o rozhovory, které jsou zaměřeny na objasnění „(sebe) porozumění“ nebo „názorů“ na určité jevy, a pokud je součástí sociálně-konstruktivisticky motivovaného zkoumání zúčastněné pozorování, potom bude zaměřeno především na zachycení *sociálních* interakcí mezi lidmi. V symetrické analýze jde naopak již v procesu tvorby dat o zaměření pozornosti na různorodá socio-materiální propojení a působení napříč lidským a mimolidským.

Zřejmě nejdůležitějším impulzem pro specificky antropologickou podobu „ontologického obratu“ jsou práce Eduarda Viveirose de Castra, konkrétně jeho použití amazonského perspektivismu (Viveiros de Castro 1998) nikoli jako nativní kuriozity, kterou je třeba klasifikovat a vysvětlit, ale jako „bomby“ s potenciálem vyhodit do povětří celou implicitní filozofii stojící za většinou etnografických interpretací (Latour 2009: 2). Zatímco antropologie historicky staví na představě

10 Příběh o krocení původně radikálního konstruktivismu je, jak už to bývá, spletitější. Sami tvůrci konceptu Peter Berger a Thomas Luckmann (1966) byli v tom, co říkali, nekonzistentní, když ve svém vyjadřování nereflektovaně přecházeli mezi „sociální konstrukcí reality“ a „(sociální) konstrukcí sociální reality“ (Konopásek 1998). Později se od vývoje vlastního konceptu distancovali (viz rozhovor se Z. Konopáskem v tomto čísle časopisu *Cargo*). Podstatný přitom není jen rozdíl mezi „realitou“ a „sociální realitou“, což jsou zřejmě odlišně silné konstruktivistické teze, ale též mezi „konstruováním“ a „sociálním konstruováním“. Generalizovaná symetrie popsaná v předešlé sekci, která nebere opozici mezi přírodou a společností za výchozí bod, předpokládá konstruování „heterogenní“, nebo význam slova „sociální“ radikálně mění tak, jak to činí Latour (2004) v knize *Reassembling the social*. Sociální zde neodkazuje ke „společnosti“ jako specifické (lidské) oblasti skutečnosti, ale k pojmu propojení – asociace.

multikulturalismu a jejím dvojčeti *mononaturalismu*, amazonský perspektivismus umožňuje pojímat a studovat svět bez dominantního, sjednocujícího rámce jedné, napříč kulturami sdílené přírody, přístupné moderním přírodním vědám. Viveiros de Castro proto mluví o *multinaturalismu*. Zdrojem „jinakosti“ v takovém případě není pluralita reprezentací, ale skutečností. Jinými slovy „[o]tázky, které nám jako antropologům jinakost klade, se týkají toho, co existuje, spíše než toho, co může být poznáno“ (Holbraad 2009: 81). „Ontologický obrat“ je závazkem automaticky neredukovat otázky o existenci (ontologii) na otázky o poznatelnosti (epistemologii).

Jakkoli považujeme všechny zmíněné práce za velmi inspirativní, musíme se spolu se Stevem Woolgarem a Javierem Lezaunem (2013) ptát, zda skutečně potřebujeme pojem „ontologický obrat“? Woolgar a Lezaun ve svém úvodu ke speciálnímu číslu *Social Studies of Science* nazvanému *A Turn to Ontology in Science and Technology Studies?* ukazují, že klíčové elementy „ontologického obratu“ byly ve vědních studiích přítomny prakticky od jejich počátků: pozornost k procesuální povaze skutečnosti, odmítnutí principiálního rozdílu mezi „skutečností“ a „reprezentací“, pozornost k materiální povaze reprezentace či explicitní odmítnutí asymetrického „sociálního vysvětlování“, které formulovali Callon a Latour již na konci osmdesátých let minulého století (Callon 1986; Latour 1987; viz předcházející oddíl). Úspěšnost „ontologického obratu“ je tak spíš symptomem posedlosti „obraty“ všeho druhu v sociálních vědách (Laidlaw and Heywood 2013) než převratnosti přístupu, který se pod tímto slovním spojením skrývá. Kvalitu zkoumání nekonstituje přihlášení se k magickým slůvkům (jako ontologie), ale setrvalá analytická důslednost a pozornost k empirickým detailům.

Dalším klíčovým konceptuálním soudruhem symetrie je vztahovost (*relationality*). Zaměření na vztahy a propojení je určující pro ANT, podle níž jsou subjekty a objekty, identity a entity *ustavovány v propojeních*, a jsou tudíž jejich efektem, spíše než východiskem. Podle Latoura (2005) je třeba v protikladu k „sociologii sociálního“ rozvíjet „sociologii vztahů (či asociací)“, která dopředu nerozděluje skutečnost na nesouměřitelné říše (sociálního, fyzikálního, biologického atd.), z nichž by si jednu nárokovala a s dalšími zacházela jako s danostmi. Klíčovým motivem důrazu na propojení a vztahy je antiesencialismus a procesuální povaha skutečnosti. Nejde přitom o přístup, který by popíral stabilitu, trvalost či dokonce univerzálnost věcí a jevů. Jde nicméně o to, ukazovat je jako *výsledky* specifických procesů, jako vlastnosti *dosahované*. Procesy jejich dosahování tak musejí být *předmětem popisu a analýzy*. Relativismus *není* relativita pravdy, ale pravda (či pravdivost) vztahu, jak říká Deleuze (1993: 21).

Podle Marilyn Strathern (1995) je *vztah* klíčovým pojmem antropologie jako disciplíny. Genealogicky se váže ke studiu příbuzenství, kdysi domény antropologického zájmu *par excellence*. Emancipace příbuzenství od západního konceptu biologické reprodukce pak umožnila zobecnit teoretickou agendu a potenciál

konceptu vztahu v různých směrech. Jeden z nich, nejlépe reprezentovaný právě Strathern, představuje specificky antropologickou stezku k relační ontologii. Právě centralita pojmu vztah v antropologii jej ovšem zároveň činí problematickým spojencem pro formulování konkrétních analytických cílů. V antropologii (a sociálních vědách obecně) tvoří pojem vztah natolik běžnou, často zcela teoreticky nepromyšlenou a nerefektovanou část oborového žargonu, že je těžké „vztahem“ definovat specifický výzkumný program, o který jde. Symetrie je naproti tomu méně oblíbený, ale i proto zajímavější pojem, který umožňuje lépe popsat, v jakém smyslu je vztahovost důležitá. Propojující funkce vztahu je, jak říká Strathern (1995: 18–19), „komplexní, protože vztah vždy svolává (*summon*) entity jiné než je sám [...], což je pravda, ať už tyto entity předcházejí vztahu (vztah se rozvíjí ‘mezi’ nimi), nebo jsou vztahem stvořeny a existují tak v jeho rámci“. Vztahy, které máme spolu se Strathern na mysli, nejsou ovšem v žádném případě výlučně „sociální“ vztahy mezi lidmi. Tím se dostáváme k dalším symetrii příbuzným trendům současných sociálních věd.

Dva přístupy, které zde chceme zmínit, jsou se symetrií spřízněny především předmětem zkoumání v podobě mimolidských skutečností. Prvním z nich jsou tzv. studia materiální kultury (*material culture studies*). Jak zdůrazňují Pels et al. (2002: 6), antropologie má na rozdíl od jiných sociálních věd v zásadě nepřerušovanou tradici výzkumné pozornosti k materiálním objektům, která se historicky odvíjí od činnosti etnografických muzeí zaměřených na sběr „exotických“ předmětů. Aktualizace tohoto dědictví a jeho promítnutí do antropologické teorie v podobě takzvaného „materiálního obratu“ (*material turn*), kterou v antropologii započaly dnes již klasické práce jako *The Social Life of Things* (Appadurai 1986) či *Material Culture and Mass Consumption* (Miller 1987), byla možná až příliš úspěšná. Věci, či „non-humans“ obecněji, již asi nejsou mlčícími (či umlčenými) masami ignorovanými současnou antropologickou teorií (Sayes 2014: 134), pozornost k nim ovšem reprodukuje dvojnásobnost antropologického dědictví. S předměty se v antropologické tradici často zacházelo a zachází způsobem přímo opačným, než o který nám jde (viz též téma *non-humans* v rozhovoru s Konopáskem v tomto čísle časopisu *Cargo*).

Jak konstatuje Olsen, přes různá prohlášení o tom, jak sociální vědy překonaly svou ignoranci materiality „je stále otázkou, do jaké míry návrat ke studiím materiální kultury přinesl zpět *materiál*, věci, jako něco fundamentálně zapojeného do toho, čemu jsme si zvykli říkat sociální život“ (Olsen 2007: 580, kurzíva původní). I současná studia materiální kultury si podle Olsena drží věci kantiánsky „od těla“ a zřídka jim přisuzují „vyzývavější role, než je být k ruce jako substantivní médium, do kterého se společnost může vepsat, být jím ztělesněna či zrcadlena“ (Olsen 2007: 580). V symetrické antropologii (a archeologii) jde naopak o to vyhnout se jak vysvětlením, která se omezují na studia „sociálních (či kulturních) významů“ materiálních objektů, tak materiálnímu determinismu, podle kterého

materiální skutečnosti určují sociální řád. Jde o studium souběžného ustavování a (pře)uspořádávání sociálního a materiálního. V této perspektivě je problematickým samo sousloví „materiální kultura“.¹¹ Nikoli proto, že bychom jej jako v dobách dominovaných symbolickým chápáním kultury v intencích Clifforda Geertze považovali za oxymóron, nýbrž pro současnou redundanci a selektivitu. Kultura – má-li fungovat jako analytický termín – by měla být chápána vždy jako materiální i sociální zároveň.

Zásadnější příspěvky k rozvoji symetrické sociální teorie se v posledních letech, zdá se, začínají objevovat v podobě „mnohodruhé etnografie“ (multispecies ethnography) (Cassidy 2012; Kirksey and Helmreich 2010) a „antropologie nad rámec lidského“ (Kohn 2013).¹² Díky tomuto trendu se „bytosti objevující se doposud na okrajích antropologie – jako součást krajiny, lidská potrava nebo jako symboly – v poslední době dostávají do popředí etnografií“ (Kirksey, Helmreich 2010: 545). Takto empiricky situované studie, ve kterých je lidské (Antropos) zkoumáno v intimních vztazích, které mají podobu historické koexistence a koevoluce (Haraway 2003) s jiným životem, dovolují zviditelnit a nově promyslet doktrínu lidské výlučnosti, vepsanou explicitně nebo implicitně do sociální teorie. Jak argumentuje Eduardo Kohn v úvodu své knihy,

„[s]ociokulturní antropologie ve svých nejrůznějších podobách, v nichž je dnes praktikována, bere specificky lidské vlastnosti – jazyk, kulturu, společnost a historii – jako nástroje pro porozumění lidskému. Předměty analýzy se v tomto procesu stávají izomorfními s analýzou samou. V důsledku toho nejsme schopni vidět nesčetné způsoby, kterými jsou lidé propojeni s širším světem života, a jak toto základní propojení proměňuje to, co může znamenat být člověkem. To je důvod, proč je tak důležité rozšířit etnografii nad rámec lidského. Etnografická pozornost, směřovaná nikoli jen na lidi nebo jen na zvířata, ale na vztahy a propojování mezi lidmi a zvířaty nás vyvádí z uzavřeného kruhu, který nás jinak omezuje, když se snažíme porozumět tomu, co je specificky lidské, pomocí toho, co je specificky lidské.“ (Kohn 2013: 6)

„Mnohodruhá etnografie“ i Kohnův přístup jsou nám velmi blízké. Od jejich názvoslovného využití nás ovšem odrazuje jejich zdánlivý (a tudíž zavádějící) důraz na předmět studia. Při identifikaci vlastní výzkumné agendy proto dá-

---

11 Stojí za připomenutí, že československá etnografie, v rukou jejíchž pohrobků se v rámci svého vysokoškolského studia ocitl v devadesátých letech dvacátého století jeden z autorů tohoto článku, také operovala s termínem „materiální kultura“. V duchu retardovaného marxismu, který ji po roce 1950 více či méně explicitně teoreticky zaštiťoval, chápali její bystřejší protagonisté „materiální kulturu“ v dialektickém vztahu ke „kultuře duchovní“. Méně bystří pak vztah mezi kategoriemi netematizovali a věnovali se o to intenzivněji třídění: rádo = materiální kultura; lidová píseň = duchovní kultura.

12 Viz též recenze Petra Gibase a Lud'ka Brože v tomto čísle časopisu *Cargo*.

váme přednost pokorné a otevřeně metodické nálepce „symetrie“, která pro nás v kontextu sociálně vědního výzkumu odkazuje především k otázce „jak“, tedy jak se vztahovat. Identity výzkumem usouvztažněných entit (zvířecí, lidské, „věčné“) považujeme za neznámou, jejíž hodnotu spoluustavuje právě i výzkumná praxe. K jejím, zejména etickým nuancím se při současném zpřesňování některých aspektů symetrického přístupu v antropologii dostaneme v následující sekci.

III. Etika symetrie a symetrie etiky ve výzkumné akci

V tomto oddíle chceme představit a promyslet symetrii jako princip výzkumné etiky. Považujeme to za důležité, protože symetrické přístupy jsou někdy obviňovány z apolitičnosti a ignorování svých vlastních mocenských a etických souvislostí (Watson 2011). Zároveň hrozí nedorozumění vyplývající z toho, že pojem symetrie může sugerovat etiku objektivní nestrannosti. Výzkumník je v tomto modelu jakýmsi slepým, nezajímavým arbitrem, což pojetí výzkumné etiky vrací k těžko akceptovatelným idejím o výzkumu, který se odehrává vně zkoumané reality, jejich onto-politik (viz Klepal 2015 v tomto čísle). Namísto nedosažitelné „nestrannosti“ a iluzorního „měření všem stejně“ rozvíjíme zde pojetí symetrické etiky jako nepředpojaté citlivosti, otevřenosti a inkluzivnosti, po kterých ale nutně následují konkrétní volby a preference, které musejí být explicitní a reflektované.

Sociální antropologie začala od šedesátých let dvacátého století kriticky reflektovat mocenské předpoklady vlastní existence jako akademické disciplíny a žánru vědění. Nešlo přitom jen o hloubkovou prorostlost antropologie se systémy koloniální moci. Spolu s návratem z „post-koloniálních tropů“ a zaměřením na vlastní, západní společnosti, byli antropologové ve zvýšené míře konfrontováni s problémem studování elit (‘studying up’, Nader 1972), což jim umožnilo nahlédnout, že do té doby většinu výzkumných situací charakterizovala mocenská asymetrie vychýlená ve prospěch studujícího. S tím ovšem souhlasíme jen částečně. Reflexi předpokladů a souvislostí vlastního bádání včetně těch mocenských samozřejmě považujeme za nevyhnutelnou, stejně tak je ale zásadní uchovat si symetričnost i při zaměření na sebe sama. Symetrická perspektiva komplikuje koncept moci, kterou nenahlíží jako cosi, co lze akumulovat vně vztahů a co náleží výlučně lidem. Moc je funkcí vztahů nejrůznějšího charakteru, nelidské entity ji fundamentálně spoluvytvářejí, nikoli pouze znázorňují či převádějí (Latour 1986, 1992a; Law 1997). Konkrétní mocenské asymetrie ve výzkumné situaci jsou pak nestálým výsledkem vztahových konfigurací jen nejasně a dočasně ohraničeného a různorodého kolektivu. Na toto porozumění nechceme a nemůžeme rezignovat při pohledu na vlastní výzkum. Až sebemrškačská fascinace současné anglosaské antropologie výzkumnou mocí, která ji, i zodpovědnost za její užití, často přisuzuje výlučně výzkumníkům, je podle nás v důsledku příkladem paternalistického antropocentris-

mu. Symetrickou optikou formované chápání výzkumné situace naopak činí nesa-
mozřejmým nejen to, *kdo* je (morálně) zodpovědný, ale též *vůči komu*.

Obecně přijímanou fundamentální agendou antropologie je „dávání hlasu“
těm „druhým/kulturně jiným“ (*other*), které na počátku devadesátých let dvacáté-
ho století do značné míry nahradili „ti trpící“ (‘suffering subjects’ – Robbins 2013).
Jedním z etických úskalí takového „dávání hlasu“ je od samých oborových počátků
antropologie jistá systematická cenzura toho, co naši informanti říkají, většinou ve
formě „uvádění do kontextu“ či „interkulturního překladu“. Nazývání matkou celé
skupiny žen je tak vysvětleno poukazem ke klasifikační příbuzenské terminologii
(Morgan); deklarace pouta mezi klanem a nelidským živočišným druhem je před-
staveno jako konkrétní inkarnace univerzálně lidské mentální operace klasifika-
ce (Lévi-Strauss) atd. Implicitně taková vysvětlení pracují nejen s tím, že etnograf
a jeho čtenář vědí, jak se věci „ve skutečnosti“ mají (tj. matkou je jen ta žena, která
dítě porodila; členové lidského klanu nejsou s tím či oním nelidským živočišným
druhem příbuzní o nic více, či méně, než členové jiného klanu), ale obsahují i jisté
ujištění, že naši informanti své výroky vlastně nemyslí tak úplně doslova.

Symetrická antropologie má jasný potenciál odpoutat se od takové obhajující
cenzury, protože usiluje o formulování metodologie, která bude „skutečně otevřená
existenci jiných forem jinakosti; takové, která si při konfrontaci s otázkou, *co je* [ve
smyslu existuje], odmítne na cokoli vsadit“ (Salmond 2014: 170; kurzíva původní).
Hovoří-li naši informanti například o artefaktech s kapacitou intencionálně jed-
nat, není třeba jejich tvrzení cenzurovat harmonizací s modernistickou ontologií,
protože jako symetričtí antropologové chápeme intencionální jednání jako nesa-
mozřejmý efekt vztahů v kolektivu entit, které běžně řadíme mezi lidské i nelidské
(viz předcházející sekce). Takové tvrzení informantů je tedy v optice symetrické an-
tropologie stejně ne/problematické jako připisování intencionality lidským subjek-
tům. Bloorův princip symetrie můžeme v tomto smyslu převést do ontologických
termínů následujícím způsobem: vysvětlovat musíme nejen ta tvrzení našich infor-
mantů, která jsou v rozporu s naší ontologií, ale i ta, která jsou s ní v harmonii. V sy-
metrickém přístupu tak sám fakt výzkumného zájmu ztrácí ostentativní ontologické dis-
kriminace, který s ním bývá implicitně, ale pevně spojen, a logicky tak i charakter
obhajující cenzury. Co říkají informanti, není automaticky předmětem apriorní kri-
tické podezíravosti (viz rozhovor s Konopáskem). Máme ale chápat otevírání meto-
dologického prostoru pro „braní informantů vážně“ jako nezpochybnitelný zisk na
frontě výzkumné etiky? To by bylo samo o sobě značně asymetrické, protože právě
předpokládající etiku výlučně na úrovni mezilidské vztahovosti.

V tomto kontextu chceme představit dvě různá možná chápání této asymetrie.
První z nich formuluje výše zmíněná a v tomto čísle časopisu Cargo hned dvakrát
tematizovaná Kohnova kniha *How Forests Think* (2013). Kohn buduje antropolo-
gii „nad rámec lidského“ způsobem, který umožňuje lépe chápat to, co je exkluziv-
ně lidské (viz výše). „[M]yslet morálně a jednat eticky“ podle něho předpokládá

zapojení symbolického, a tedy výsostně lidského modu reprezentace. To vyžaduje „schopnost krátkodobě se odpoutat (*distance*) od světa a našeho vlastního jednání v něm a rozmýšlet naše budoucí jednání (*possible modes of future conduct*), o kterém se domníváme, že bude potenciálně dobré pro jiné, kteří nejsou „my“. Takového odpoutání je dosaženo skrze „symbolické mody reprezentace“ (Kohn 2013: 133). Podle Kohna tedy jakákoliv, nejen výzkumná etika předpokládá reflexivitu, která ale nemůže existovat bez specificky lidské semiózy symbolického typu, díky čemuž je etika funkcí exkluzivně lidské sociality.

Podobné chápání (výzkumné) etiky je implicitně přítomno ve všech státech tohoto monotematického čísla. Patrně nejexplicitněji se k těmto otázkám vyjadřuje Šárka Delanová. Její článek symetrickým jazykem detailně popisuje, jak interakce v rámci výrobní linky vzájemně stabilizují stroje a lidi a utvářejí jejich zájmy v protikladech i synergiích. Etická dilemata, která Delanová řeší i vytváří užitím skrytého výzkumu, se ale zdají být výhradně lidská. Jinými slovy, jakkoliv jsou mocenské asymetrie (výzkumné i nevýzkumné) obklopující „práci u pásu“ koprodukovány entitami všeho druhu, na rovině výzkumné etiky zajímá Delanovou jen efekt pro její lidské informanty. Korektivem její výzkumné praxe jsou zájmy lidí, a to v souznění s klasickou antropologickou agendou nejvíce těch, které výzkum odhaluje jako nejzranitelnější. Přístup Kohna i Delanové je naprosto legitimní. Symetrická antropologie ale otvírá i jiné možnosti pro kalibrování výzkumné etiky, a ty chceme na tomto místě kontrastně představit. Otázka, která nás zajímá, je etika za hranicí lidského, čili „co by znamenalo rozšířit etiku od lidí k non-humans“ (Sørensen 2013: 1).

Kantiánská doktrína etiky vidí člověka jako jedinou bytost schopnou aktivní či pasivní odpovědnosti (*obligation*), z čehož vyvozuje, že člověk může být zavázán povinností (*duty*) opět výhradně jen k druhému člověku (Wolfe 2003a: 17–18). V bujně se rozvíjejících *animal studies* (viz výše) patří otázka etiky k těm často kladeným (viz např. Wolfe 2003; Calarco 2008; Twine 2010). Cílem se většinou zdá být podkopání této kantiánské doktríny, které obvykle vychází z interpretací etiky Emmanuela Levinase jako totální zodpovědnosti k Druhému (*Other*), nepředpokládající reciprocitu (Wolfe 2003b: xvii). I když pro Levinase samotného zvířata postrádají vůli, rozum a jazyk, a jsou proto bez „tváře“ a tudíž nemohou být subjektem etického závazku (Wolfe 2003a: 18), v rámci *animal studies* je jim naopak „tvář“ přisouzena a Levinasova kategorie Druhého je zahrnuje (viz např. Reinert 2014). Zvířata jsou trpícím druhým (*suffering other*), kterému sociální věda dává hlas. Agenda *animal studies* se zde prolíná s aktivismem za práva zvířat, kdy je svorníkem apel na jistou „schopnost mezidruhového vcítění“.

Uvažování o etice ve vztahu ke zvířatům je v současné době málo překvapivé. Zřejmě každý čtenář těchto řádek zaznamenal debaty o právech zvířat ve veřejném prostoru, ve kterých právě otázky výzkumu na zvířatech patří k těm často rozebíraným a polarizujícím. V České republice (tehdy Československu) se tato

problematika vtělila již v roce 1992 do zákona o ochraně zvířat proti týrání, jehož účelem je „chránit zvířata, jež jsou živými tvory, schopnými pociťovat bolest a utrpení, před týráním, poškozováním jejich zdraví a jejich usmrčením bez důvodu, pokud byly způsobeny, byť i z nedbalosti, člověkem“ (Předpis č. 409/2008 Sb., § 1, čl. 1). Již z prvního paragrafu je ale zjevné to, co Richard Twine (2010: 21) vidí jako „domestikaci“ rozrušujícího potenciálu přemýšlení o zvířatech a etice. (Všimněme si přitom, že tento rozrušující potenciál mohl působit nejen vůči kantiánské doktríně etiky, ale celé moderní ústavě, jak ji chápe Latour (1993; viz výše).) Gestto domestikace spočívá v tom, že zákon, který nás v oblasti legislativy posunul do „civilizované Evropy“, deklaruje kontinuitu života napříč lidským a zvířecím-nelidským (v jeho slovníku univerzálnost „bolesti“ a „utrpení“), aby obhájil požadavky týkající se pouze a striktně jednání lidského. V tomto smyslu tedy zákon pro modernitu fundamentální hranici mezi lidským a nelidským jen dále stabilizuje. Proces vymezování subjektu práva jako exkluzivně lidského je přitom procesem více současným, než by se mohlo zdát. Gunther Teubner (2006) například odkazuje ke dvěma stu zevrubně archivně zdokumentovaných případech soudních procesů se zvířaty v západní Evropě, které proběhly mezi devátým a devatenáctým stoletím. V roce 1522 byly například v Burgundském Autunu krysy obviněné ze zničení úrody ječmene osvobozeny díky obhajobě místním právníkem Barthelemy Chaseneem. V jiných případech byla naopak zvířata vězněna a popravena, či jako v případě jednoho ruského kozla dokonce posílána do vyhnanství (v jeho případě nijak překvapivě na Sibiř) (Teubner 2006: 497–8).

Zvířata a jejich vztah k lidem nejsou jediným inspiračním zdrojem pro snahu formulovat zásady výzkumné etiky vymykající se kantiánské doktríně. Dalším důležitým momentem je zamýšlení se nad etikou ve vztahu k mimolidskému světu, který běžně charakterizujeme jako neživý. Principem kterékoliv praktické etiky je samozřejmě hierarchizace, preferování a upozadování, bez kterých bychom skončili znehybnění, neschopni jakékoliv, nejen té výzkumné akce.¹³ V tomto smyslu se domníváme, že při nakládání s věcmi v rámci výzkumu i mimo něj kontinuálně vytváříme jakousi *ad hoc* etiku věcí. Zdá se například, že zvláštní etický režim mají i v našem světě náboženské a kvazináboženské objekty, jako jsou různé relikvie či korunovační klenoty, kterým se prokazuje úcta a nakládání s nimiž je případně regulováno. Jiným příkladem jsou knihy: v debatách o DPH na knihy se mluví v morálních termínech (je nemravné uvalovat vysoké DPH na knihy), stejně tak je pro některé lidi nemravné vyhazovat knihy do popelnice. I v těchto případech nám ale, zdá se, častěji vládne stejný strach z osočení z fetišismu, který Olsen popisuje v případě archeologie (viz výše). Deklarovanou motivací pro selektivní a diferencované nakládání s věcmi není vztah k věcem samotným, ale k lidem. Důvodem ochrany předmětu považovaného za kulturní dědictví je morální závazek nikoli vůči před-

13 Příkladem možných logických důsledků vřezahrnující etiky je džinistická praxe absolutního postu vedoucího ke smrti (viz např. Laidlaw 2005).

mětu jako takovému, ale vůči množině lidí žijících a těch, co budou žít, pro které má předmět v terminologii UNESCO mimořádnou univerzální hodnotu (*outstanding universal value*) (Sørensen 2013: 6).¹⁴

V této souvislosti stojí za pozornost uvažování na poli archeologie pojaté jako „disciplína věcí“ (viz výše). Tradičně se výzkumná etika v archeologii sklouňuje ve třech hlavních kontextech: nakládání s lidskými pozůstatky, rabování a handlování s kulturním dědictvím a konfliktu mezi původními obyvateli a archeology (Sørensen 2013: 13), tj. opět výlučně ve vztahu k lidem. V kruzích symetrické archeologie si výzkumníci naopak kladou následující otázku: je možné hovořit o „etice věcí“, aniž bychom ji legitimizovali odkazem k lidem? Je možné dávat věcem hlas, aniž bychom je antropomorfovali, kolonizovali je naším lidstvím? Nemělo by být principem na věci orientované etiky právě respektování radikální odlišnosti věcí? Etickou péčí o věci, argumentuje Olsen (2012: 220), lze etablovat na praktické rovně kurátorství a nakládání s archeologickým materiálem, kdy budou věci obhospodařovány nikoli skrze domestikaci jejich odlišnosti, tj. s poukazem k jejich hodnotě, kráse či významu, který mají pro lidi, ale pro to, čím jsou, pro jim vlastní „věčnost“.

Odvíjet otázku „etiky věcí“ od deklarace jejich radikální odlišnosti má ovšem řadu praktických i teoretických důsledků. V této perspektivě, pro mnohé archeology velice kontroverzně, například mohou být chátrání, rozpad a rozklad chápány jako etické způsoby vztahování se k věcem, které je nechávají (do)žít v jejich vlastním rytmu (Pétursdóttir 2012, 2013). Právě rozklad a rozpad jsou ale typickou funkcí vztahů, vztahů mezi artefaktem a jeho okolím. Ostatně jednou z nejběžnějších strategií vedoucích k redukci rozpadu a rozkladu je právě umístění artefaktů v prostředích pod kontrolou konzervátorů, které formují či eliminují celou řadu možných vztahů. Je zajímavé si všimnout, že výzva k symetrickému neupřednostňování vztahů před entitami (viz výše) se v této diskusi etiky v symetrické archeologii změnila v úplné upřednostnění entit. Důraz je kladen pouze na specifickou a neredukovatelnou „věčnost“ věcí (v DeLandově slovníku vně vztahů existující „vlastnosti“) s jejich vlastní esenciální časovostí a rytmem, nikoli na propojení (věcí a věcí, věcí a lidí). Jako by se rigidní, apriorní, modernistické dělení na lidské a nelidské či subjekt a objekt, které symetričtí archeologové vyhodili dveřmi, vrátilo oknem.

Lucas Introna (2009), mnohem blíže našemu pojetí, naopak hovoří o „etice věcí“ jako o etice hybridů. Přesněji, jakákoliv etika, týkající se lidí, věcí, zvířat i dalších entit je podle něj etikou hybridů. Tato terminologie v nás na jedné straně bu-

14 Aby mohla být konkrétní lokalita zahrnuta do seznamu světového dědictví, musí mít významnou univerzální hodnotu a splňovat alespoň jedno z výběrových kritérií” (<http://whc.unesco.org/en/criteria/>). Zmiňovaná kritéria byla do roku 2004 dělena na přírodní a kulturní. V současnosti i sjednocený seznam dává toto dělení jasně tušit. Zároveň ale i „přírodní“ kritéria operují s terminologií vztáženou ke člověku. Chráněné ekosystémy (viz např. kritérium ix) tak musí být „významné příklady reprezentující (*outstanding examples representing*)...“; reprezentující pro koho asi?

dí jisté obavy, které pramení z častého nepochopení, ke kterému termín „hybrid“ svádí. Zatímco Latour (1991) hovoří o souběžných procesech modernistického čištění (purifikace) a míšení (hybridizace) skutečnosti, termín „hybrid“, vytržený z tohoto kontextu, je často chápán jako směs čistých forem, které jsou původními, výchozími, přirozenými entitami. Takové chápání je pak vlastně v přímém rozporu s logikou ANT. Na druhé straně nám ovšem konvenuje podstatné sdělení „etiky hybridů“, kterým je podmíněnost hranic, jejich sekundární a nejednoznačný charakter. Opřít se v úvahách o „etice věcí“ o jejich radikální odlišnost, jak to – zdá se – dělají symetričtí archeologové, předpokládá vytyčení jasné hranice mezi věcí a „ne-věcí“. Stejně tak zakotvení etiky exkluzivně v doméně lidského, jak to činí, z dobrých důvodů, výše zmíněný Kohn, předpokládá jednoznačné vytyčení hranic mezi lidským a ne-lidským. Etika hybridů naopak zakládá své tázání na empirickém, symetrickém pohledu na hranice v procesu jejich ustavování a udržování. V archeologické praxi například dochází k dělení nálezů na lidské pozůstatky na straně jedné a artefakty na straně druhé, přičemž každá kategorie předpokládá vlastní etikou formovanou trajektorií nakládání. Tim F. Sørensen (2013: 12) se v tomto kontextu ptá: Jak se stavět například k prehistorickým protetickým technologiím a dalším artefaktům, které jejich uživatelé za část svého těla s velkou pravděpodobností považovali? Kde vést hranici, na základě čeho se rozhodovat? Podobná, jen zrcadlově obrácená otázka podle nás vyvstává v momentě, kdy lidské pozůstatky zjevně za takové nebyly považovány, například v případě ostatků „ne-křtěnátek“, kterým byl odepřen pohřební rituál.

Oba zmíněné příklady by bylo možné neutralizovat prostým rozšířením etického záběru výzkumníka, tj. ponechat ostatky nekřtěnátek ve zvláštním etickém režimu lidských ostatků a přibrat do něj i pozůstatky protetických artefaktů. Toto praktické pojetí má ale konceptuální vadu: rozšiřování by mohlo pokračovat donekonečna. Je-li totiž výchozím bodem symetrické analýzy kolektivní a procesuální skutečnost, jejíž usouvztažnění a stabilizace vytvářejí v silném ontologickém smyslu slova lidství, zvířecnost či věcnost (ve smyslu *objecthood*), pak by měla být kterákoliv z entit chápána jako potenciální subjekt (či jeho část) i objekt etického závazku.¹⁵ Základní otázkou je, kdy a jak má tato potencialita vést ke konkrétnímu etickému korektivu výzkumné praxe. Zatímco modernistická etika začíná až v momentě, kdy je vytyčen a stabilizován lidský subjekt, který je označen jako odpovědný vůči někomu či něčemu jinému, etika symetrická naopak existuje v kontextu zkoumání toho, jak je tento subjekt, jeho kontinuita a identita v čase a prostoru udržována prostřednictvím heterogenních propojení.

V tomto oddíle otevřenou otázku etiky v symetrickém výzkumu nemůžeme na tomto místě detailně prostudovat, natož vyřešit. V různých podobách si ji kla-

15 Na mysl zde máme například různé podoby úvah o *extended personhood* (viz např. Strathern 1988; Gell 1998; Humphrey 2002; Broz 2015), jejichž důsledky pro výzkumnou etiku, domníváme se, v podstatě nikdo netematizoval.

dou mnozí zastánci symetrických přístupů a dít se tak jistě bude i nadále. Troufáme si nicméně říci, že podobně jako reflexivita, by výzkumná etika v symetrických přístupech měla figurovat jako integrální část bádání. V jistém smyslu by každý symetricky pojatý etnografický výzkum, bez ohledu na své konkrétní téma, měl být též výzkumem etických nároků a etického jednání ve studované konstelaci a vztáhnout je k vlastní výzkumné praxi i jejím kontextům. Symetrická citlivost by měla umožnit reflektovat změnu studovaných konstelací a promítnout ji do etiky výzkumné praxe v „reálném čase“. Výzkumník by měl být připraven reformulovat své loajality vůči studovaným entitám. Zároveň ale platí, že symetrie přístupu nevede jednoduše ke zvětšování množiny entit, které si potenciálně i aktuálně loajalitu výzkumníka žádají. Výzkumná etika v praxi vždy znamená i rozhodování o vedení hranic, upřednostňování některých loajalit před jinými, protože etika začíná tam, kde je více legitimních nároků, které jsou ve střetu a napětí.

IV. Politika a symetrie

Harry Collins a Steven Yearley (1992: 303, 310) označili symetrické přístupy za radikální filozofii s konzervativními implikacemi. V tomto oddíle se chceme zamyslet nad tím, zda je symetrický přístup skutečně odsouzen k apolitičnosti či dokonce konzervativismu, jak mu vyčítají výše zmíněné i další kritické hlasy (např. Bloor 1999; Star 1991), nebo naopak otevírá nové možnosti artikulace politiky a sociální kritiky, a také nové podoby vztahu sociálních věd ke světu. Od etiky symetrického výzkumu se tak přesuneme k navazující otázce jeho politiky ve dvojím smyslu: 1) jak se výzkumně stavět k existujícím asymetriím, nejčastěji hierarchicky organizovaným a tedy mocenským, ve světě, který zkoumáme; 2) jak konceptualizovat a praktikovat vytváření a přetváření světa badatelskou praxí.

První ze symetrizací, kterou chceme v tomto kontextu představit, se týká kategorií „mikro“ a „makro“, do kterých si sociální vědy obvykle dělí zkoumaní skutečnosti, aby mohly každou z „úrovní“ studovat pomocí jiných metod a analytických slovníků (a poté popřípadě těžce hledat jejich „syntézu“). V symetrické analýze jde naopak o zachycení jevů, které se na první pohled zdají mít nesouměřitelnou podstatu (mikro a makro) stejným slovníkem a porozumění jim v jednotném výkladovém rámci. „Velké a stabilní struktury“ můžeme tak etnograficky pozorovat jako utkané z množství konkrétních propojení věcí, lidí, slov či technologií. Zároveň ale třeba vidět i to, jak „malé a pomíjivé skutečnosti“, které sociologie řadí do řadu „mikro“ implikují řadu „velkých“ a stabilních infrastruktur. Oblíbený (a někdy vysmívaný) příklad ukončování telefonního hovoru, který slouží jako modelová mikrosociologická situace (Schegloff and Sacks 1973), zdaleka neobsahuje jen dvě lidské bytosti, resp. jejich hlasy. Zahrnuje stejně tak „makro“ aktéry, kterými jsou jazyk, technologická infrastruktura v podobě kabelů a vysílačů, operátor s jeho cenovou politikou či národní telekomunikační úřad... I tyto spoluurčují způsoby, ja-

kyými bude ten který konkrétní hovor veden a ukončen. Ctností symetrického přístupu je pohyb napříč pomyslnými doménami mikro-makro bez zastavení se před „jinou úrovní“ a bez přerывů v líčení.

Michel Callon (1998), Donald MacKenzie (2011) a jejich spolupracovníci (MacKenzie, Muniesa, Siu 2007) tak například studují fungování (kapitalistických) trhů jako komplexního, empiricky sledovatelného propojení lidí a (stále intenzivnější) technologií, které ovšem zahrnuje i řadu bodů nestability a zranitelnosti. Běžně bývá v sociálních vědách kapitalismus konceptualizován jinak, jako totální „impérium“ pohlcující globální politickou ekonomii. Na adresu reprezentantů takového přístupu, konkrétně Michaela Hardta a Antonia Negriho (2000), antropoložka Anne Tsing (2013), která ve své práci ukazuje, jak se kapitalistické hodnoty tvoří prostřednictvím darů, říká:

„Ve snaze ukázat, jak kapitalismus drží pohromadě jako celek, taková analýza přehlíží otevřené procesy s nejasným koncem, ve kterých jsou historické nahodilosti neohrabané vetkány do kapitalismu. Tyto nahodilosti (re) produkují nejen běžné dění, ale též výstřelky, noční můry a zranitelná místa, které kritici musí pochopit, pokud se chceme kapitalismem zabývat jako něčím víc, než jen předmětem úvah či odmítnutí. Pro ty z nás, kdo se cítí zdrženi neustálým růstem nerovností a nespravedlnosti, ale zároveň živí naději v alternativy, které mohou povstat ze spolupráce a spojenectví, skýtají tyto historické nahodilosti kapitalismu naději.“ (2013: 38–39)

Na rozdíl od klasických levicových pozic v sociálních vědách, které představuje marxismus a jeho následovníci v různých verzích kritické teorie, tak symetrický, etnograficky zakotvený přístup zachází s kategoriemi jako kapitalismus, neoliberalismus, patriarchy, třída, moc, příroda nebo přirozenost mnohem opatrněji. Vyhýbá se jejich používání jako stabilizovaných nástrojů analýzy (prostřednictvím kterých lze něco vysvětlit) a sociálně-politické kritiky. Je ale na místě považovat opuštění těchto velkých kategorií za ztrátu munice na analytickém a politickém poli? Než nad takovou ztrátou velkých kategorií začneme lamentovat, položme si otázku, jaké byly jejich efekty v dosavadní politické praxi. Zdá se nám, že spíše než politická změna bylo jejich paradoxním efektem posilování právě oněch jevů či entit, které představují terč jejich kritiky. Líčíc je jako pevné a téměř všemocné struktury, kritická teorie přispívá k reálnému posilování jejich autority a v posledku *existence*. Symetrický přístup se svým soustředěním na procesualnost, (ne)soudržnost a různorodou povahu těchto jevů a také na to, jak jsou *kollektivně* praktikovány, nikoli jednostranně prosazovány, je naopak chápe nikoli jako pevné základy sociální a materiální praxe, ale její křehké, vždy dočasné, a proto zranitelné efekty. V tomto smyslu činí symetrické přístupy změnu představitelnou.

Druhá podstatná související symetrizace se týká statusu výzkumníků a účastníků výzkumu jakožto spolutvůrců světa, který je předmětem zkoumání. Výzkumník se v této perspektivě stává jedním z aktérů dění, nikoli jeho nečinným pozo-

rovatelem. Tato skutečnost, diskutovaná v kontextu vědních studií pod pojmem „ontologické politiky“ (Mol 1999), není přitom pochopena jako metodologická zátěž a obtíž (jako zdroj „zkreslení“), kterou bychom se měli snažit co možná omezit. Stává se naopak příležitostí a výzvou ke kreativnímu děláni výzkumu, který bude například kombinovat vědecké a umělecké postupy nebo rozvíjet možnosti etnografického experimentu.

Pojem ontologické politiky se ve vědních studiích objevuje na konci 90. let 20. století v souvislosti s kritikou latourovské ANT, která měla podle těchto hlasů jít příliš na ruku „vítězným“ podobám skutečnosti a ve svém důsledku tak přispívala k jejich reprodukci a posilování (Law 2004). Annemarie Mol a John Law začali proto rozvíjet pojem „mnohonásobné skutečnosti“ (*multiple reality*), který zdůrazňuje, že různé slabší a silnější podoby či verze skutečnosti spolu často koexistují. Nevylučují se. Mol (2002) ve své etnografii medicínské praxe *The body multiple: Ontology in medical practice* ukázala, jak různé, ne vždy na sebe převoditelné arteriosklerózy, uskutečňované v různých technologických mediacích (pod mikroskopem, na rentgenu), koexistují v prostorech jedné nemocnice. Někdy jsou distribuovány do různých oddělení kliniky, jindy jsou koordinovány v kompozitních skórech. Podstatné ale je, že pro úspěšnost léčby není absolutní koherence nemoci (a nemocného těla) zásadní. Tím se logika medicíny a lékařské péče liší od logiky akademické vědy a laboratorní produkce faktů, pro které je normativ singulární skutečnosti a její reprezentace stále určující.

Jestliže je skutečnost mnohočetná a do jisté míry vždy neurčitá, na její artikulaci, zurčítování nebo „uskutečňování“ (*enactment*) se podílejí nejen zkoumané entity, ale také samotní výzkumníci. Epistemologickou, ale také politickou otázkou pro sociální vědce se tak stává, které podobě skutečnosti vytvoří ve výzkumu prostor a budou ji tak podporovat. Jak ukazují Law a Urry (2004), současné sociálně-vědní metody postrádají kapacitu zachycovat mnohočetnost skutečnosti, často jí a priori vytlačují, a připravují se tak o možnost opravdově relevantně promlouvat o dnešním komplexním světě. Zároveň v širší akademické komunitě chybí i rozvinutější slovník, jakým o vlastním ontologicky-politickém působení mluvit a jak z něj skládat účty odborné i širší veřejnosti (Stöckelová 2012). Symetrizace výzkumníků a zkoumaných jako aktérů, vytvářejících a přetvářejících skutečnost, představuje první základní krok v tomto směru.

Nejviditelnější politická intervence z oblasti „symetrických“ sociálních věd, které se chceme obsáhleji věnovat v poslední části tohoto oddílu, se týká *antropocénu*. Tento pojem se na přelomu tisíciletí objevil na poli přírodních věd (Crutzen, Stoermer 2000; Steffen et al. 2011; Zalasiewicz et al. 2008) k popisu vývoje posledních několika desetiletí, popřípadě staletí, kdy se lidstvo stává zásadním geologickým činitelem na planetě, který přímo ovlivňuje chemické složení atmosféry, erozní činnosti, oběh prvků jako uhlík, dusík nebo fosfor v prostředí, okyselování oceánů či nárůst pohybu invazních druhů. Toto lidské působení na zemský povrch, oce-

ány i klima nabíralo na síle s nástupem průmyslové revoluce a globálně se akcelerovalo po druhé světové válce. Co nastartovalo tuto „Velkou akceleraci“, ptají se Steffen et al. (2011: 850)?

„Tato válka bezpochyby vedla ke konečnému zhroucení předindustriálních evropských institucí, které přispěly ke krizi a rozhodně i k samotné velké válce. Mnoho dalších faktorů ovšem také sehrálo důležitou roli [55, 61]. Nové mezinárodní instituce, přezdívané brettonwoodské, byly založeny, aby pomohly znovunastartovat a živit obnovený ekonomický růst. Pod vedením USA se svět posunul k systému vystavěnému kolem neoliberálních ekonomických principů, charakterizovaném otevřenějším obchodem a toky kapitálu. Ekonomika se po druhé světové válce začala rapidně integrovat s ukazateli růstu, dosahujícími nejvyšších hodnot v letech 1950–1973.

Také další faktory přispěly k „velké akceleraci“. Válka zrodila kádr vědců a technologů stejně tak jako spektrum nových technologií (z nichž většina závisela na levné energii z fosilních paliv), které byly využitelné v civilní ekonomice. Partnerství vlád, průmyslu a akademie se staly běžnými a toto vše dále stimulovalo inovace a růst. Stále více a více veřejných statků bylo transformováno v komodity a začleněno do tržní ekonomiky, imperativ růstu se náhle stal stěžejní společenskou hodnotou, která poháněla jak socio-ekonomickou, tak politickou sféru.“ (Steffen et al. 2011: 850)

Jak je z citace patrné, antropocén s sebou nese dvojí symetrizaci. Na jednu stranu musejí brát přírodovědci vážně vývoj lidských společností a zahrnovat do svých modelů pojmy, které byly dříve vyhrazeny sociálním vědám a (oprávněně) vnímány jako částečně politické. Na druhou stranu však také platí, že pokud mají být samy sociální vědy schopné relevantně k problematice promlouvat, musejí začít (jinak) přemýšlet o procesech a aktérech, jež jsou zvyklé pojímat pouze jako kontext společenského vývoje. (Nelze pokračovat ani v ignorování v podobě „vytýkání před závorku“ ani v deterministickém akceptování „vnějších faktorů“ mimo jakoukoli kompetenci sociálních věd.) Tato dvojí symetrizace tak představuje výzvu pro samotné modernistické dělení mezi jednotlivé obory podle předmětů studia a metodologie (Palson et al. 2013; Nisbet 2015). Antropologie má v tomto směru podle Latoura zvláštní potenciál, protože jako jedna z mála sociálních věd vždy odmítala úplný rozpad na antropologii sociální a fyzickou (Latour 2014).

Zatímco geologové roklují o tom, zda oficiálně vyhlásit konec holocénu a označit období, ve kterém žijeme, za novou fázi v geologickém vývoji Země – antropocén¹⁶, stal se tento pojem předmětem diskusí a intervencí i v sociálních vědách (např. Palsson 2013; MacKenzie 2014). Z politického hlediska je na nich podstatné to, že se neomezuji na akademickou obec, ale naopak se snaží o působení ve

---

16 Subcommission on Quaternary Stratigraphy, working group on the ‘anthropocene’. Dostupné online z <http://quaternary.stratigraphy.org/workinggroups/anthropocene>.

veřejném prostoru. Za účasti Latoura, Lawa a dalších „symetrických“ sociálních vědců se v berlínském Haus der Kulturen der Welt uskutečnil Projekt Antropocén 2013/2014¹⁷ a v květnu 2015 se v Paříži konala studentská simulace mezinárodního klimatického jednání COP21, které má naostro proběhnout v prosinci téhož roku.¹⁸ V obou případech šlo o to kombinovat sociálněvědní, přírodovědné a umělecké přístupy ke zkoumání a artikulaci skutečnosti a hledat nové možnosti politické reprezentace, které by nebyly omezeny na reprezentaci lidí (sdružených do národních států a dalších zájmových skupin). Zásadní otázkou dneška totiž je, jak efektivně (eko)politicky jednat bez *naturalizace* přírody, tj. bez toho, že k přírodě přistupujeme jako k údajně stabilnímu rámci a limitu lidského jednání. Je to totiž právě naturalizace, která v moderní *praxi* umožňovala nekontrolované a jaksi bezmezné působení lidstva na planetu. V antropocénu je ale více než zjevné, že mimolidské není rámcem, kontextem či mezi lidské politiky. Tak jak lidstvo posiluje své působení jako globální geologický činitel, mimolidské entity se stávají účastníky planetární kosmopolitiky (Latour 2002b).

Zdůrazněme na závěr, že politika symetrie rozhodně neznamená zavírání očí před existujícími asymetriemi, hierarchiemi, mocenským působením. Asymetrie a s ní spojené velké kategorie nejsou ale analytickými nástroji či teoretickými axiomy. Jsou tím, co má být vysvětleno. Jejich vztahovost, dočasnost či nahodilost nemá přinášet argumenty pro jejich bagatelizaci, ale otevírat prostor novým strategiím našeho akademického, politického či aktivistického zasahování do světa.

V. Představení čísla

V této závěrečné části stručně představíme stati tvořící toto monotematické číslo. Důraz přitom budeme klást především na to, jakým analytickým slabinám a pastem se autoři díky použití symetrického přístupu vyhnuli.

Za prvé, symetrický přístup, jak jej v tomto monotematickém čísle chápeme, představuje především důsledný konstruktivismus v sociálněvědním výzkumu. Domníváme se, že je tou nejlepší odpovědí jak na sociální konstruktivismus, tak na jeho případné zatracování. Jestliže se totiž kritika konstruktivismu soustředí na jeho podoby jakožto konstruktivismu *sociálního*, vybírá si oprávněný cíl. Přestože se sociálně konstruktivistické přístupy zabývající se „významem“, „vnímáním“, „(sociální) identitou“ či „(mediální) konstrukcí“ určitého jevu či lidské skupiny často vydávají za progresivní, protože nepozitivistické, v důsledku jimi nejsou. Skutečnost totiž dělí na tu část, která je „konstruovaná“ (měkká, diskurzivní, soci-

17 The Anthropocene Project. Basic cultural research using the means of art and science 2013/2014. Dostupné online z http://www.hkw.de/en/programm/projekte/2014/anthropozaen/anthropozaen_2013_2014.php.

18 COP21 Make It Work Reaches Universal Climate Deal To Protect The Planet. Dostupné online z <http://www.cop21makeitwork.com/>.

ální), a tu, která se logice konstruování vymyká, neboť je pevná, materiální, fyzikální či biologická. Z pozic, které rozhodně nepředstavují návrat k pozitivistickému realismu, na to od začátku devadesátých let 20. století upozorňují právě i proponenti symetrického přístupu (Latour 1992b, 1999b, 2002). V rámci monotematického čísla se tomuto tématu výslovně věnuje Jaroslav Klepal ve své studii *Ontogeny posttraumatické stresové poruchy u válečných veteránů v Bosně a Hercegovině*, když ukazuje, jak sociálně konstruktivistické analýzy počítají s pevnou realitou, kterou jako sociální vědci zkoumat neumíme a nemůžeme a kterou musíme přenechat výlučně přírodovědám. Klepalova analýza naproti tomu usiluje o rozvíjení sdíleného a ve všech případech obezřetného analytického jazyka pro popis a porozumění tomu, jak se s posttraumatickou stresovou poruchou (PTSD) zachází na psychiatrické klinice, ve veteránské organizaci nebo ve veřejném prostoru. Neoperuje s vědeckou či medicínskou expertízou, která by byla nadřazená a vytvářela měřítko pro jiné „představy“ o PTSD. Realita PTSD je pro něj napříč kontexty souměřitelná (nikoliv ovšem identická).

Za druhé nás symetrický přístup vede k obezřetnosti ve vztahu k různým variantám kritické teorie a sociálně-ekonomického determinismu, který vysvětluje věci a procesy již dopředu stabilizovanými a naturalizovanými kategoriemi sociální – mocí, zájmů *Homo oeconomicus* nebo třídními preferencemi. Cílem je naopak ukázat, jak se sociálně, tedy moc, vztahy, zájmy, hodnoty nebo identity stabilizují či přeskládávají souběžně s přírodním a technologickým. Potenciál takové perspektivy je nejlépe vidět v článku Vlasty Stulíkové (2015) *Od veřejného ke sdílenému prostoru: městský park v symetrické perspektivě*, nabízejícím alternativu k zavedené tezi o „zániku veřejného prostoru“. Autorka nás přesvědčuje, že do petřínského parku se jednoduše neobtěžují sociálně-ekonomické zájmy pražské střední třídy, ale ukazuje Petřín jako (proměnlivý) výsledek působení a střetávání různých sociálních i materiálních dispozic – morfologie terénu a technologií dohledu, časovosti různých procesů a materiálů, soukromého a veřejného modu obývání parku. Stejně úspěšně a k prospěchu věci se velkým kategoriím (jako kapitál, třída) podle nás vyhýbá i Šárka Delanová (2015) v textu *Nepředvídatelnost, flexibilita a umírněná tekutost v globální továrně*. Její pointou není o třídě, kapitálu či mocenských asymetriích nemluvit, ale nepoužívat je jako předem připravené kategorie vysvětlení. Delanová naopak ukazuje, jak se tyto kategorie stabilizují, ale také znejistují a drolí v každodenních pracovních situacích.

Konečně za třetí dovoluje symetrický přístup vyhnout se různým variantám technologického determinismu. V této souvislosti chceme odkázat na výzkumnou zprávu Jana Wernera *O fluiditě kol(a): veteš jako rozvojová technologie* (Werner 2015). Z reakcí na původní konferenční příspěvek, z něhož autor vychází, odhadujeme, že mnohé čtenáře může jeho text provokovat jednostrannou pozorností ke kolům, na úkor jejich uživatelů-lidí. Toto vychýlení výzkumného jazyka i analytické pozornosti autor reflektuje a ospravedlňuje limity studentského výzkumu.

My zde chceme zdůraznit, že speciální pozornost k mimo-lidskému nerovná se technologickému determinismu a naopak dává prostor otevírání technologických černých skříněk a skriptů. Zároveň tento zrcadlově obrácený obraz standardního sociálněvědního textu, který je asymetrický ve prospěch lidí a úzce pochopené sociality, lze využít i jako impulz k reflexi nad zdánlivou neproblematičností standardních antropocentrických textů. Méně obvyklá asymetrie vede k pozornosti vůči asymetriím rozšířeným, které jsou pro svou běžnost v sociálněvědním uvažování obecně (a sociálně konstruktivistickém specificky) v podstatě neviditelné.

Skončíme trochu enigmatickou formulací, jejíž rozuzlení najdete v rozhovoru se Zdeňkem Konopáskem: Doufáme ve vaše pomalé a zaujaté čtení tohoto čísla.

BIBLIOGRAFIE

- Appadurai, Arjun, ed. 1986. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berger, Peter, and Thomas Luckmann. 1966. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Doubleday.
- Bloor, David. 1991. *Knowledge and Social Imagery. Second Edition*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- . 1999. "Anti-Latour." *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 30: 81–112.
- . 2011. *The Enigma of the Aerofoil: Rival Theories in Aerodynamics, 1909-1930*. Chicago; London: University Of Chicago Press.
- Brož, Luděk. 2015. "Four Funerals and a Wedding: Suicide, Sacrifice, and (Non-)Human Agency in a Siberian Village." In *Suicide and Agency: Anthropological Perspectives on Self-Destruction, Personhood and Power* edited by Luděk Brož and Daniel Münster, 85-102. Farnham: Ashgate.
- Calarco, Matthew. 2008. *Zoographies: The Question of the Animal from Heidegger to Derrida*. Columbia University Press.
- Callon, Michel. 1986. "Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of Saint Briec Bay." In *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* edited by John Law, 196–233. London: Routledge & Kegan Paul.
- Cassidy, Rebecca. 2012. "Lives With Others: Climate Change and Human-Animal Relations." *Annual Review of Anthropology* 41: 21–36.
- Collins, Harry, and Steve Yearley. 1992. "Epistemological Chicken." In *Science as Practice and Culture* edited by Andrew Pickering, 301–326. Chicago: University Of Chicago Press. Cultural Anthropology 2014.
- Cultural Anthropology. *The Politics of Ontology*. <http://culanth.org/fieldsights/461-the-politics-of-ontology>.
- DeLanda, Manuel. 2006. *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. A&C Black.

- Delanová, Šárka. 2015. "Nepředvídatelnost, flexibilita a umírněná tekutost v globální továrně." *Cargo* (1, 2): 95-115.
- Deleuze, Gilles. 1993. *Fold: Leibniz and the Baroque*. University of Minnesota Press.
- Fowler, Chris, and Oliver J. T. Harris. 2015. "Enduring Relations: Exploring a Paradox of New Materialism." *Journal of Material Culture* 20 (2): 127-148.
- Fujda, Milan. 2013. "Proč nestudovat náboženství: k sociologickému uspořádání skutečnosti." *Sociální studia*: 13-43.
- Gell, Alfred. 1998. *Art and Agency: An Anthropological Theory*. Oxford, New York: Clarendon Press.
- Gibas, Petr, Karolína Pauknerová and Marco Stella, eds. 2011. *Non-Humans in Social Science: Animals, Spaces, Things*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Haraway, Donna J. 2003. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Harman, Graham. 2002. *Tool-Being: Heidegger and the Metaphysics of Objects*. Chicago: Open Court.
- Holbraad, Martin. 2009. "Ontography and Alterity: Defining Anthropological Truth." *Social Analysis* 53: 80-93.
- Humphrey, Caroline. 2002. "Rituals of Death as a Context for Understanding Personal Property in Socialist Mongolia." *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 8: 65-87.
- Introna, Lucas D. 2009. "Ethics and the Speaking of Things." *Theory, Culture & Society* 26: 25-46.
- Kirksey, Eben, and Stefan Helmreich. 2010. "The Emergence of Multispecies Etnography." *Cultural Anthropology* 25: 545-576.
- Klepal, Jaroslav. 2015. "Ontonormy posttraumatické stresové poruchy u válečných veteránů v Bosně a Hercegovině." *Cargo* (1, 2): 35-66.
- Kohn, Eduardo. 2013. *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human*. Berkeley: University of California Press.
- Konopásek, Zdeněk. 1998. *Estetika sociálního státu. O krizi reprezentace (nejen) v sociálním zabezpečení*. Praha: G+G.
- . 2001. "O politice nepolitičnosti: Ve stopách Bruno Latoura." *Vesmír* 80 (131): 386-389.
- Konopásek, Zdeněk, and Jan Paleček. 2006. "V moci ďábla: Exorcismus věřičnými očima." *Biograf - časopis pro biografickou reflexivní sociologii*.
- . 2010. "Apparitions and Possessions as Boundary Objects." *Journal of Religion and Health*.
- . 2011. "The Principle of Symmetry from the Respondents' Perspective: Possessions, Apparitions and Mental Illnesses in Research Interviews with Clerics." *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* 12, Art. 12.
- Kristiansen, Kristian. 2014. "Towards a New Paradigm? The Third Science Revolution and its Possible Consequences in Archaeology." *Current Swedish Archaeology* 22: 11-71.
- Laidlaw, James. 2005. "A Life Worth Leaving: Fasting to Death as Telos of a Jain Religious Life." *Economy and Society* 34: 178 - 199.

- Laidlaw, James, and Paolo Heywood. 2013. "One More Turn and You're There." *Anthropology of This Century*.
- Latour, Bruno. 1986. "The Powers of Association." In *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?*, 264–280. London: Routledge & Kegan Paul.
- . 1991. *Nous n'avons jamais été modernes: Essai d'anthropologie symétrique*. Paris: La Découverte.
- . 1992a. "Technology is Society Made Durable." In *Technology, Power and the Modern World*, 103–131. Keele: Sociological Review Monographs.
- . 1992b. "One More Turn after the Social Turn: Easing Science Studies into the Non-Modern World." In *The Social Dimensions of Science*, 272–292. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- . 1993. *We Have Never Been Modern*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- . 1995. "The Pédofil of Boa Vista: A Photo-Philosophical Montage." *Common Knowledge* 4: 143–187.
- . 1999a. "For David Bloor... and Beyond: A Reply to David Bloor's 'Anti-Latour'." *Studies in History and Philosophy of Science* 30: 113–130.
- . 1999b. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- . 2002a. "Když věci vracejí úder: Co mohou sociálním vědám přinést 'vědní studia'." *Biograf* 29: 3–20.
- . 2002b. *War of the Worlds, What about Peace?* Chicago: Prickly Paradigm Press.
- . 2005. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- . 2009. "Perspectivism: 'Type' or 'Bomb'?" *Anthropology Today* 25: 1–2.
- Law, John. 1997. *The Manager and His Powers*. Centre for Science Studies, Lancaster University, Lancaster LA1 4YN, UK. <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Law-Manager-and-his-Powers.pdf>.
- . 2004. *After Method: Mess in Social Science Research*. London: Routledge.
- Law, John, and John Urry. 2004. "Enacting the Social." *Economy and Society* 33 (3): 390–410.
- Mackenzie, Adrian. 2014. "Having an Anthropocene Body: Hydrocarbons, Biofuels and Metabolism." *Body and Society* 20 (1): 3–30.
- Merton, Robert K. 1973. *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Miller, Daniel. 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: B. Blackwell.
- Mol, Annemarie. 1999. "Ontological Politics: A Word and Some Questions." In *Actor Network Theory and After* edited by John Law and John Hassard, 74–89. Oxford: Blackwell.
- . 2002. *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham & London: Duke University Press.
- Nader, Laura. 1972. "Up the Anthropologist: Perspectives Gained from Studying Up." In *Re-inventing Anthropology* edited by Dell Hymes, 284–311. Michigan: University of Michigan Press.

- Nothnagel, Detlev. 1996. "The Reproduction of Nature in Contemporary High-Energy Physics." In *Nature and Society: Anthropological Perspectives* edited by Philippe Descola and Gísli Pálsson, 256-274. London: Routledge.
- Olsen, Bjørnar. 2007. "Keeping Things at Arm's Length: A Genealogy of Asymmetry." *World Archaeology* 39: 579–588.
- . 2012. "Symmetrical Archaeology." In *Archaeological Theory Today* edited by Ian Hodder, 208–228. (2nd edition). Cambridge: Polity.
- Olsen, Bjørnar, Michael Shanks, Timothy Webmoor and Christopher Witmore 2012. *Archæology: The Discipline of Things*. Berkeley: University of California Press.
- Paleček, Martin, and Mark Risjord 2013. "Relativism and the Ontological Turn within Anthropology." *Philosophy of the Social Sciences* 43: 3–23.
- Pálsson, Gisli, Bronislaw Szerszynski, Sverker Sorlin, John Marks, Bernard Avril, Carole Crumley, Heide Hackmann, Poul Holm, John Ingram, Alan Kirman, Mercedes Pardo Buendía and Rifka Weehuizen. 2013. "Reconceptualizing the 'Anthropos' in the Anthropocene: Integrating the Social Sciences and Humanities in Global Environmental Change Research." *Environmental Science and Policy* 28: 3 – 13.
- Pels, Dick. 1996. "The Politics of Symmetry." *Social Studies of Science* 26: 277 –304.
- Pels, Dick, Kevin Hetherington and Frederic Vandenberghe 2002. "The Status of the Object Performances, Mediations, and Techniques." *Theory, Culture & Society* 19: 1–21.
- Pétursdóttir, Þóra. 2012. "Small Things Forgotten Now Included, or What Else Do Things Deserve?" *International Journal of Historical Archaeology* 16: 577–603.
- . 2013. "Concrete Matters: Ruins of Modernity and the Things Called Heritage." *Journal of Social Archaeology* 13: 31–53.
- Pickering, Andrew, ed. 1992. *Science as Practice and Culture*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Reinert, Hugo. 2014. "Entanglements—Intimacy and Nonhuman Ethics." *Society and Animals* 22: 42–56.
- Robbins, Joel. 2013. "Beyond the Suffering Subject: Toward an Anthropology of the Good." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 19: 447–462.
- Salmund, Amiria J. M. 2014. "Transforming Translations (part 2): Addressing Ontological Alterity." *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 4: 155–187.
- Savage minds. 2013, December 27. *Ontology as the Major Theme of AAA 2013*. <http://savage-minds.org/2013/11/27/ontology-as-the-major-theme-of-aaa-2013/>.
- Sayes, Edwin. 2014. "Actor–Network Theory and Methodology: Just What Does It Mean to Say that Nonhumans Have Agency?" *Social Studies of Science* 44: 134–149.
- Schegloff, Emanuel A., and Harvey Sacks. 1973. "Opening up Closings." *Semiotica* 7: 289–327
- Shanks, Michael. 2007. "Symmetrical Archaeology." *World Archaeology* 39: 589–596.
- Somatosphere. 2014. *Series: A Reader's Guide to the „Ontological Turn“*. <http://somatosphere.net/series/ontology-2>.
- Sørensen, Tim Flohr. 2013. "We Have Never Been Latourian: Archaeological Ethics and the Posthuman Condition." *Norwegian Archaeological Review* 46: 1–18.

- Star, Susan Leigh. 1991. "Power, Technologies and the Phenomenology of Standards: On Being Allergic to Onions." In *A Sociology of Monsters? Power, Technology and the Modern World* edited by John Law, 27-57. Oxford: Basil Blackwell.
- Strathern, Marilyn. 1988. *The Gender of the Gift: Problems with Women and Problems with Society in Melanesia*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- . 1995. *The Relation: Issues in Complexity and Scale*. Cambridge: Prickly Pear Press.
- Stulíková, Vlasta. 2015. "Od veřejného ke sdílenému prostoru: městský park v symetrické perspektivě." *Cargo* (1, 2): 67-94.
- Teubner, Gunther. 2006. "Rights of Non-Humans? Electronic Agents and Animals as New Actors in Politics and Law." *Journal of Law and Society* 33: 497-521.
- Twine, Richard. 2010. *Animals as Biotechnology: 'Ethics, Sustainability and Critical Animal Studies'*. Routledge.
- Viveiros de Castro, Eduardo. 1998. "Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism." *Journal of the Royal Anthropological Institute (N. S.)* 4 (3): 469-488.
- Watson, Matthew C. 2011. "Cosmopolitics and the Subaltern: Problematizing Latour's Idea of the Commons." *Theory, Culture & Society* 28: 55-79.
- Werner, Jan. 2015. "O fluiditě kol(a): veteš jako rozvojová technologie." *Cargo* (1, 2): 133-141.
- Witmore, Christopher L. 2007. "Symmetrical Archaeology: Excerpts of a Manifesto." *World Archaeology* 39: 546-562.
- Wolfe, Cary. 2003a. "In the Shadow of Wittgenstein's Lion: Language, Ethics, and the Question of the Animal." In *Zoontologies: The Question of the Animal* edited by Cary Wolfe, 1-57. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- , ed. 2003. *Zoontologies: The Question of the Animal*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- . 2003b. "Introduction." In *Zoontologies: The Question of the Animal* edited by Cary Wolfe, ix-xxiii. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

Luděk Brož

broz@cantab.net

Etnologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

<http://eu.avcr.cz>

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova

<http://www.fhs.cuni.cz>

Tereza Stöckelová

tereza.stockelova@soc.cas.cz

Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

<http://www.soc.cas.cz>

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova

<http://www.fhs.cuni.cz>

